ئەنگڵس

لودڤیگ فۆیێرباخ و
کۆتایی
فەلسەفەی کلاسیکی ئەڵمانی

وەرگێڕانی/ سالار ڕەشید

کرێکارانی جیهان یەکگرن!

ئەنگڵس

لودڤیگ فۆیێرباخ و
کۆتایی
فەلسەفەی کلاسیکی ئەڵمانی

لەگەڵ پاشکۆی:
کارڵ مارکس
تێزەکان دەربارەی فۆیێرباخ

وەرگێڕانی/ سالار ڕەشید

"مارکس و ئەنگڵس بە لێبڕاوەترین تەرز, داکۆکییان لە ماتریالیزمی فەلسەفی کردووە و چەندین کەڕەت ئەوەیان ڕۆشنکردۆتەوە کە, هەر جۆرە لادانێک لەم بنەمایانە, هەڵەیەکی گەورەیە. تێڕوانینەکانیان زۆر بە ڕۆشنی و بە درێژی لەو دوو پەڕاوەی ئەنگڵس: "لوڤیگ فۆیرباخ" و "ئانتی دۆهرینگ", کە مانەندی "مانیفێستی کۆمۆنیست", لە ڕیزی ئەو کتێبانەیە کە دەبێت هەردەم لە بەردەستی هەر کرێکارێکی وشیاردا بێت, خستۆتەڕوو."

لێنین

پێشەکی

کارڵ مارکس لە پێشەکی پەرتووکەکەی "دەربارەی ڕەخنە لە ئابووریی سیاسی", چاپی بەرلین 1859, باسی ئەوە ئەکات کە چۆن لە ساڵی 1845 لە برۆکسل, پێکەوە بڕیاری ئەوەماندا کە "هەردووک پێکەوە, تێڕوانینەکانمان"_ یانی تێگەییشتنی ماتریالیستانە بۆ مێژوو, کە بەشێوەیەکی سەرەکیی لەلایەن مارکسەوە داڕێژران_ "بە پێچەوانەی تێڕوانینە ئایدیۆلۆژییەکانی فەلسەفەی ئەڵمانی دابڕێژین, وە لە ناوەڕۆکی کارەکەوە, حیسابی خۆمان, لەگەڵ ویژدانی فەلسەفی پێشوومان, یەکلابکەینەوە. ئەم نیازەی ئێمە, بە شێوەی ڕخنەگرتن لەو فەلسەفەیەی کە لە پاش هیگڵ پەیدابوو, بە ئەنجام گەییشت. زۆردەمێك بوو, دەسنووسەکە_ کە پێکهاتبوو لە دوو بەرگی گەورە, بە قەوارەی هەشتیەك_ گەییشتبووە جێگای چاپ, یانی وستفالیا, کاتێك ئێمەیان ئاگادارکردەوە, کە بەهۆی گۆڕانی هەلومەرجەکەوە, مەحاڵە پەرتووکەکە لە چاپ بدرێ. بەڵام لەبەر ئەوەی ئێمە بە مەبەستی سەرەکیمان_ کە ڕۆشنکردنەوەی مەسەلەکان بوو بۆ خۆمان_ گەییشتبووین, ئەوا بە خۆشحاڵییەوە, دەسنووسەکەمان خستە بەردەم ڕەخنەی مشکە کرتێنەرەکان.

لەوکاتەوە, چل ساڵ زیاتر تێپەڕیوە و مارکس کۆچی دوایی کردووە. بۆ هیچ یەکێکمان, ئەو هەلە نەڕەخسا, کە جارێکی تر بگەڕێینەوە سەر بابەتی ناوبراو. ئێمە هەڵوێستی خۆمان لە زۆر بۆنەدا, سەبارەت بە هیگڵ خستۆتە ڕوو, بەڵام ئەم کارەمان لە هیچ نووسراوەیەکدا بەتەواوی بە ئەنجام نەگەیاندووە. هەرچی دەربارەی فۆێرباخە, کە لە هەندێك لایەنی دیاریکراودا, حەڵقەی پەیوەندی نێوان هیگڵ و تیۆرییەکەی ئێمەیە, بەهیچ

جۆرێك نەگەڕاوینەتەوە سەری. لەوماوەیەدا, تێڕوانینی مارکس بۆ دنیا, لایەنگرانێکی لە دەرەوەی سنوورەکانی ئەڵمانیا و ئەوروپا و تەواوی زمانە ئەدەبییەکانی دنیا بۆ پەیدا بوو. لەلایەکی دیکەوە, فەلسەفەی کلاسیکیی ئەڵمانی لە دەرەوەی ئەڵمانیا, بەتایبەت لە ئینگلتەرا و لە وڵاتە ئەسکاندیناڤییەکان, جۆرێك بوژانەوەی بەخۆی بینی. وەك دەرئەکەوێ, تەنانەت لە ئەڵمانیا, هەرهەموو ئەو چێشتە بێتامە ئیختیارییەیان پێئەگەیاند, کە لە زانکۆکان بە ناوی فەلسەفەوە پێشکەشیان دەکرا.

لەبەرئەوە, هەتا ئەهات زیاتر, ئەوەم لەلا گەڵاڵە ئەبوو, کە چۆن تێڕوانینی خۆمان لەسەر فەلسەفەی هیگڵ, بەشێوەیەکی کورت و ڕێکوپێك, یانی چۆن لێیەوە دەسمانپێکرد و چۆن وازمان لێی هێنا, بخەمە ڕوو. هەروەها دەبێ بەتەواوەتی دان بەوەدا بنێم کە چۆن ئێمە قەرزارباری فۆیرباخین و چۆن لە سەردەمی تۆفان و هێرش (1), لە پاش هیگڵ, لە هەموو فەیلەسوفێکی دیکە زیاتر, کاریگەری گەورەی بەسەرمانەوە هەبوو. لەبەر ئەوە من زۆر بە خۆشحاڵییەوە, پێشنیاری دەستەی دەرهێنەری گۆڤاری نوێێ تزایت (2) "Neue Zeit"م قبوڵ کرد, کە ئەویش نوسینەوەی شیکردنەوەیەکی ڕەخنەگرانە لەو پەرتووکەی شتارکە کە لەسەر فۆیرباخ بوو. نووسینەکەم لە ژمارە چوارەم و پێنجەمی گۆڤاری ناوبراو لە ساڵی 1886دا بڵاو کرایەوە و ئێستاش بە چاپێکی سەربەخۆ, کە پێیدا چوومەتەوە, بڵاوئەکرێتەوە.

پێش ئەوەی ئەم دێڕانە بۆ چاپخانە بنێرم, دەسنووسە کۆنەکەی ساڵانی 1845_ 1846م* پەیداکرد و جارێکی تر دەورم کردەوە. لەم دەسنووسەدا, ئەو بەشەی کە تایبەتە بە فۆیرباخ, تەواو نەکراوە. ئەو بەشەی کە تەواوکراوە, بریتییە لە شیکردنەوەی ماتریالیستانە بۆ مێژوو, ئەو

[1] کارڵ مارکس و فریدریك ئەنگڵس. "ئایدیۆلۆژی ئەڵمانی". (وەرگێڕ).

شیکردنەوەیە بە تەنها ئەوە پیشان ئەدات کە تا چ ڕادەیەك زانیاریمان لەو سەرمەدا, لە بواری مێژووی ئابووریدا ناتەواو بووە. بابەتی, ڕەخنە لە تیۆری فۆیرباخ لە دەسنووسەکەدا نییە, هەربۆیە بۆ ئەم نووسینەم, ناتوانم پشتی پێ ببەستم. بەڵام لە یەکێك لە دەفتەرە کۆنەکانی مارکس, یانزە تێزەکەم, کە دەربارەی فۆیرباخە*, دۆزییەوە, کە لێرەدا بەشێوەی پاشکۆ, چاپ کراوە. ئەم تێزانە, تێبینیگەلێکن, کە بە خێرایی نووسراوون و بەهیچ جۆرێك بۆ بڵاوکردنەوە ئامادە نەکراوون, پێویستیان بە ڕێکخستن و داڕشتنەوە هەیە. بەڵام بەهای ئەوانە, وەك یەکەمین بەڵگەنامەیەك, کە ناوکی بلیمەتی جیهانبینی نوێی لە خۆ گرتووە, لە ڕادە بەدەرە.

فریدریك ئەنگڵس

لەندەن 21 شوبات 1888

ئەم پێشەکییە ف. ئەنگڵس, بۆ چاپێکی سەربەخۆی پەرتووکەکەی بە ناوی "لودڤیگ فۆیرباخ و کۆتایی فەلسەفەی کلاسیکی ئەڵمانی", کە لە ساڵی 1888 لە شتوتگارت بڵاوکرایەوە, نووسیوە.

[2] کارڵ مارکس. "تێزەکان دەربارەی فۆیرباخ" (بڕوانە ئەم چاپە). (وەرگێڕ).

لودڤیگ فۆیرباخ و
کۆتایی فەلسەفەی کلاسیکی ئەڵمانی

بەشی یەکەم: هیگڵ

ئەم پەرتووکەی[3] کە لەبەردەستماندایە, ئەمانگەڕێنێتەوە بۆ ڕۆژگارێك, کە لەڕووی کاتەوە بەقەدەر یەك وەچە لەپاش ئێمەوەیە. بەڵام بۆ ئەم وەچەیەی کە ئێستا لە ئەڵمانیا ئەژین, بەجۆرێك بۆیان نامۆیە, وەك ئەوەی کە یەك سەدە نێوانیان بێت. لەگەڵ ئەوەشدا ئەو قۆناغە قۆناغی خۆئامادەکردنی ئەڵمانیا بۆ شۆڕشی 1848 بوو و هەرچییەك لەدوای ئەوەوە, لای ئێمە ڕوویدابێت, تەنها بەردەوامیی ساڵی 1848 و جێبەجێکردنی ئەو ڕاسپاردانەیە, کە شۆڕش بەجێی هێشت.

لە ئەڵمانیای سەدەی نۆزدەیەم, هەروەکوو فەرەنسای سەدەی هەژدەیەم, شۆڕشی فەلسەفی سەرەتایەك بوو بۆ شۆڕشی سیاسی. بەڵام چ جیاوازییەکی مەزن لە نێوان ئەو دوو شۆڕشە فەلسەفییەدا هەبوو! فەرەنسییەکان بە ئاشکرا لەبەرامبەر سەرتاپای زانستی فەرمی و کڵێسا و هەروەها زۆر جاریش

[3] "Ludwig Feuerbach ", Von C.N. Starcke, Dr. phil. Stuttgart, Ferd Encke, 1885. ("لودڤیگ فۆیرباخ", دانراوی ك. ن. شتارکە, دکتۆری فەلسەفە, بڵاوکردنەوەی فریدیناند ئانکە, شتوتگارت, 1885). (تێبینی ئەنگڵس).

لەبەرامبەر دەوڵەت, دەجەنگین, نووسراوەکانیان لەودیو سنوور, لە هۆڵەندا و ئینگلتەرا چاپ ئەکران و بۆیە بە زۆریی خۆشیان ڕەوانەی باستیل ئەکرد. بەڵام ئەڵمانەکان بە پێچەوانەوە, مامۆستا و پەروەردەکارانی لاوان, لە لایەن دەوڵەتەوە دامەزرابوون, نووسراوەکانیان وەکوو پەرتووکی پەروەردە و فێرکردن دانیپێدانرابوو, هەروەها ڕێبازی هیگڵ, کە تاجی تێکڕای پەرەسەندنی فەلسەفییە, بەڕادەیەك بڵندکرایەوە کە بووە فەلسەفەی فەرمیی شاهەنشاهیی پروسی! لە پشت سەری مامۆستایانێکی لەو چەشنە و لە دەربڕینە ناڕۆشن و خۆبەزلزانینەکانیانەوە, لە ڕستە قورس و بێزارکەرەکانیانەوە, چۆن دەکرێت شۆڕش پەیدابێت؟! ئەوانەش کە لەو ڕۆژگارەدا, بە نوێنەری شۆڕش دائەنران, یانی لیبراڵەکان, ئایا سەرسەختترین دوژمنی ئەو فەلسەفەیە, کە ناڕۆشنی لە مێشکی مرۆڤ پێکئەهێنا, نەبوون؟ بەڵام ئەوەی کە نە دەوڵەت و نە لیبراڵەکان نەیان دەبینی, لانی کەم کەسێك, لە هەمان ساڵی 1833, بەناوی هاینریش هاینەوە (3) دەیبینی.

با نموونەیەك بهێنمەوە. هیچ تێزێکی فەلسەفیی بە قەدەر ئەو تێزە بەناوبانگەی هیگڵ کە دەڵێت: "هەر واقیعیەك ماقوڵ و هەر ماقوڵێك واقیعییە", نەبۆتە جێگای ڕێزی دەوڵەتە کورتبینەکان و دانی پێدا نەنراوە و نەبۆتە جێگای غەزەبی ئەو لیبرالانەی کە لە کورتبینیدا لەو دەوڵەتانە کەمتر نین.

ئەم تێزە بە ڕووکەش, پاساوێکە بۆ گشت ئەو شتانەی کە هەیە, فەلسەفەی ستەمکاریی و ملهوڕیی, دەوڵەتی پۆلیسیی, دادگای پاشایەتیی و سانسۆر پیرۆز ڕائەگرێت. فریدریك ولهیلمی سێیەم بەوجۆرە بیری ئەکردەوە, لایەنگرانیشی بەوجۆرە بیریان ئەکردەوە. بەڵام بەلای هیگڵەوە, هەرشتێك کە بوونی هەیە,

بەهیچ جۆرێك, بەبێ قەید و شەرت, واقیعیی نییە. واقیعیبوونی هەرشتێك, پەیوەستە بەوەی, کە لەهەمانکاتدا پێویستیش بێت.

"واقیعییەت, لە میانەی پەرەسەندنی خۆیدا, بە شێوەی پێویستیی دەرئەکەوێ".

لەبەرئەوە, هیگڵ پێیوانییە, کە هەر هەنگاوێکی دەوڵەت بە بێ چەندوچوون, شتێکی واقیعییە, خودی هیگڵ, بۆ نموونە, "یاسای باجی دیاریکراو" ی باس دەکرد. بەڵام ئەوەی کە پێویستییە, سەرئەنجام وەك ماقوڵ دەرئەکەوێ, بەم پێیە, ئەگەر ئەو تێزەی هیگڵ لەگەڵ دەوڵەتی پروسی ئەوسەردەمە بەکاربەرین, ئەوا تەنها ئەم مانایەی ئەبێت: ئەم دەوڵەتە بەو ڕادەیەی کە پێویستە, بە هەمان ڕادەش ماقوڵە و لەگەڵ ژیریدا جووت دێتەوە. ئەگەر بەم حاڵەوە, لە ڕوانگەی ئێمەوە ئەم دەوڵەتە گەندەڵە و سەرەڕای ئەو گەندەڵییەی, هەر درێژە بە عومری خۆی ئەدات, ئەوا پاساوی گەندەڵیی دەوڵەت, لە گەندەڵی دەستوپێوەندەوەیە. پروسییەکانی ئەو دەمە, دەوڵەتێکی وایان هەبوو, کە شایانی خۆیان بێت.

بەڵام واقیعییەت, لە دیدگای هیگڵەوە, بە هیچ جۆرێك سیفەتگەلێکی لەو جۆرە نییە, کە لە هەموو هەلومەرج و سەردەمێکدا, پاشکۆی سیستەمێکی سیاسیی وەیان کۆمەڵایەتی دیاریکراو بێت. بەڵکوو بە پێچەوانەوە, کۆماری ڕۆمانیی واقیعیی بوو, بەڵام ئیمپراتۆریەتی ڕۆمانیش کە کۆماریی لە مەیدان وەدەرنا, ئەویش دیسانەوە واقیعی بوو. هەروەها پاشایەتیی فەرەنسا لە ساڵی 1789 بە ڕادەیەك ناواقیعی بوو. یانی بە ڕادەیەك کە پێویستیی مانەوەی بە هیچ جۆرێك نەمابووەوە, وە بە ڕادەیەك ناماقوڵ بوو, کە پێویست بوو شۆڕشی مەزن, کە هیگڵ هەمیشە بە شۆڕوشەوقێکی زۆرەوە باسی ئەکرد, بیڕوخێنێت. لەبەر ئەوە پاشایەتی لێرەدا ناواقیعیی, بەڵام شۆڕش واقیعیی

بوو. ڕێك بە هەمان شێوە, هەموو ئەو شتانەی کە لە ڕابووردوودا واقیعیی بوون, لە ڕەوتی پەرەسەندندا, ئەبنە ناواقیعی و پێویستیبوون و مافی ژیانی خۆیان, هەروەها سیفەتی ماقوڵێتی, لەدەستئەدەن. واقیعەتی نوێ, کە بۆ ژیان بشێت, جێگای واقیعەتی لەناوچوو ئەگرێتەوە, ئەگەر هاتوو کۆنەکە ژیر بوو, وە بەبێ بەرگریی, بە چارەنووسی خۆی ڕازی بوو, ڕێگایەکی ئاشتیانە و ئەگەریش لەبەرامبەر ئەم پێویستییەدا وەستایەوە, ئەوا ڕێگای توندوتیژی بەکاردەبرێت. بەوشێوەیە, ئەم تێزەی هیگڵ, لەژێر تیشکی دیالێکتیکی خودی هیگڵ, بە دژی خۆی دەگۆڕێت: هەموو ئەو شتانەی کە لە مەیدانی مێژووی مرۆڤایەتیدا واقیعین, بە تێپەڕینی کات, لەگەڵ ژیریدا پێچەوانە دەبنەوە, بەم پێیە, هەموو واقیعەتێك, بە تەبیعەتی خۆی, ناماقوڵە و هەر لە سەرەتاوە مۆری ناماقوڵی بە خۆیەوە ناوە, هەروەها هەموو ئەوانەی کە لە مێشکی مرۆڤدا ماقوڵن, هەرچەندە لەگەڵ واقیعەتی بە ڕووکەش, دژایەتیشی هەبێت, بڕیارە کە سبەی ڕۆژ بە واقیعەت بگۆڕێت. ئەو تێزەی کە دەڵێت, هەموو شتێکی واقیعی, ماقوڵە, بەپێی هەموو ڕێساکانی ڕێبازی هیگڵی, بۆ تێزێکی دیکە, کە ئەویش, هەر شتێك کە هەیە, شاییستەی پوکانەوەیە[4], ئەگۆڕێت. بەڵام لە هەمانکاتدا, گرنگیی واقیعی و مۆرکی شۆڕشگێڕانەی فەلسەفەی هیگڵ (کە پێویستە ئێمە لێرەدا, توێژینەوەکەمان بە دواقۆناغی بزووتنەوەی فەلسەفیی, کە لە سەردەمی کانتەوە دەستیپێکردووە, سنووردار بکەینەوە) لەوەدایە, کە فەلسەفەی هیگڵ, دواسنووری بۆ هەر جۆرە وێنایەك لە مەڕ دوابەشی بەرهەمی بیر و کاری مرۆڤ, دانا. لە دیدگای هیگڵەوە, ئەوەی کە دەبێ فەلسەفە بیزانێت ئەوەیە کە, ڕاستیی, کۆمەڵە بڕوایەکی

[4] گۆڕینی وشەکانی میفیستۆ لە کوێرەوەرییەکانی گۆتە "فاوست", بەشی یەکەم, پەردەی سێیەم ("نووسینگەی فاوست"). (وەرگێڕ).

وەشکەڵاتوو و ئامادەکراو نییە, کە لەدوای دۆزینەوەی, ئەرکی مرۆڤ تەنها ئەوەبێت کە بچێت لەبەریان بکات, بەڵکوو ئێستا ئیتر, شوێنی ڕاستیی, خودی پرۆسەی زانین و پەرەسەندنی مێژووی دوورودرێژی زانستە, زانستێک کە لە پلە نزمەکانی زانستەوە بۆ پلە بەرز و بەرزترەکانی هەڵدەکشێت, بەڵام هەرگیز, ناگاتە خاڵی بەناو, ڕاستی ڕەها, کە ئیتر نەکرێ لەوە زیاتر مرۆڤ هەنگاوی زیاتر بنێ و کارێکی تری بۆ نەمابێتەوە, جگە لەوەی دەست بنێتە سەر دەست و لە نێو خەیاڵی جوانیی ئەو ڕاستییە ڕەهایەی کە بەدەستیهێناوە, بتوێتەوە. ڕەوەندەکە بەم جۆرەیە, چ لە مەیدانی مەعریفەی فەلسەفی, وەیان لە مەیدانی هەر مەعریفەیەکی دیکە و هەروەها لە مەیدانی چالاکی عەمەلیشدا. مێژووش بە هەمان شێوەی زانینە, هەرگیز لە حاڵەتێکی کامڵ و نموونەیی مرۆیی, بە سەرئەنجامێکی کۆتایی ناگات. کۆمەڵگای کامڵ و "دەوڵەتی" کامڵ, دوو شتن, دەکرێ بە تەنها لە دنیای خەیاڵدا بوونی هەبێت. بەڵام مەسەلەکە بە پێچەوانەوەیە, هەموو سیستەمە کۆمەڵایەتییەکان کە لە مێژوودا جێگای یەکتری دەگرنەوە, جگە لە قۆناخگەلێکی کاتیی پەرەسەندنی کۆمەڵی مرۆیی, کە کۆتایی نییە, لە قۆناغێکی نزمەوە بۆ بەرز, شتێکی تر نییە. هەر قۆناغێکی پێویست, کە قەرزارباری ئەو هەلومەرج و ڕۆژگارەیە کە تیایدا گەشەی کردووە, باش و پەسەندکراوە. بەڵام لەبەرامبەر ئەو هەلومەرجە نوێ و باڵاترەدا, کە پلەبەپلە لە هەناوی خودی خۆیەوە پەیدا ئەبێ و گەشە ئەکات, باشی و پەسەندێتی لە دەست ئەدات و جێگەی بۆ چۆڵ ئەکات. ئەم قۆناغە ناچارئەبێ کە جێگا بۆ قۆناغێکی باڵاتر چۆڵ بکات, کە ئەویش لە نۆرەی خۆیدا, تووشی داماوی و لەناوچوون دەبێت. هەروەکوو چۆن بۆرژوازی, بەهۆی پیشەسازی گەورە و کێبەرکێ و بازاڕی جیهانییەوە, تەواوی دامەزراوە لە مێژینە جێکەوتەکان, کە چەندین سەدەی دوورودرێژ

پیرۆز ڕاگیرابوون, تێکوپێك ئەشکێنێ, بە هەمان شێوە, ئەم فەلسەفەی دیالێکتیکە, تەواوی ئەو وێنایانەی کە باسی ڕاستی ڕەها و کۆتایی و هەلومەرجی مرۆڤایەتیی ڕەها کە جووتبێتەوە لەگەڵیاندا, ئەکات, تێکوپێك ئەشکێنێ. بەلای فەلسەفەی دیالێکتیکییەوە, هیچ شتێك کۆتاییی, ڕەها و پیرۆز, نییە. ئەم فەلسەفەیە پێیوایە, لەناوچوون, مەسەلەیەکی ناچارییە بۆ هەموو شتێك و هیچ شتێك جگە لە ڕەوتی بەردەوامی گەشە و نەمان و بڵندبوونەوەی بێکۆتایی لە نزمەوە بۆ بەرز, توانای وەستانەوە لەبەرامبەریدا نییە. هەروەها بۆخۆشی, ڕەنگدانەوەیەکی سادەی ئەم پرۆسەیەیە لە هزری بیرمەندا. ئەوە دروستە کە ئەم فەلسەفەیە لایەنی کۆنەپارێزانەشی هەیە, ئەویش بەو جۆرەی کە, وەك شتێکی باش و پەسەند, دەڕوانێتە هەر قۆناغێکی دیاریکراو لە پەرەسەندنی زانین و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لە هەلومەرج و سەردەمی خۆیدا, نەك زیاتر. کۆنەپارێزی ئەم شێوە تێگەییشتنە ڕێژەییە, بەڵام لایەنە شۆڕشگێرییەکەی ڕەهایە_ ئەمە تەنها ڕەهایەکە کە فەلسەفەی دیالێکتیك پێی ڕازیی بێت.

ئێمە لێرەدا بە پێویستی نازانین لەو مەسەلەیە بکۆڵینەوە کە, ئایا ئەم شێوە تێگەییشتنە, لەگەڵ هەلومەرجی هەنووکەیی زانستییە سروشتییەکاندا بەتەواوی ڕێکدێتەوە, ئەو زانستانەی کە پێشبینی, ئەگەری لەناوچوونی گۆی زەوی و لەناوچوونی دانیشتوانەکەی بە دڵنیاییەکی ڕێژەییەوە, دەکات و بەپێی ئەم بنەمایە, پێیوایە کە مێژووی مرۆڤایەتیی, جوڵەیەکی ڕوو لەسەر نییە بە تەنها, بەڵکوو ڕوو لە خواریشە. بەڵام بەهەرحاڵ, ئێمە هێشتا لەو خاڵی وەرچەرخانەی کە, مێژووی کۆمەڵگا جوڵەی ڕوو لە خواری خۆی لێیەوە دەسپێئەکات, گەلێك دوورین و ناشێتیش ئەو چاوەڕوانییەمان لە

فەلسەی هیگڵ هەبێت کە، گرنگی بە مەسەلەیەك بدات کە زانستەکانی سرووشت هەتاوەکوو ئێستا لە دەستووری کاری خۆیاندا، دایان نەناوە.

بەڵام ئەوەی لێرەدا پێویستە باس بکرێت ئەوەیە کە، ئەو بۆچوونانەی لە سەرەوە لێی دواین، بەو شێوە لێبڕاوانەیەی ئێمە خستمانە ڕوو، هیگڵ نەیخستۆتە ڕوو. ئەوانە ئەنجامگیرییەکن کە ئەو ڕێبازەی ئەو بە ناچاری پێی دەگات، بەڵام خۆی هەرگیز بە ڕاشکاوییەکی لەو جۆرە، ئەم ئەنجامگیرییەی نەکردووە، ئەویش لەبەر هۆیەکی سادە، ئەویش ئەوەیە کە هیگڵ ناچاربووە سیستەمێك بنیات بنێت، سیستەمی فەلسەفیش بەپێی نەریتی باو هەر لە مێژەوە، ئەبێت بەم یان بەو ڕاستییە ڕەهایە کۆتایی بێت. هەروەها ئەوە خودی هیگڵیشە، بەتایبەت لە پەرتووك "لۆژییك" ەکەی خۆیدا، ئاماژە بەوە دەکات کە ئەم ڕاستییە نەمرە، جگە لە خودی پرۆسەی لۆژیکیی (بەمانایەکی تر: resp[5]: مێژوویی) شتێکی دی نییە، هیگڵ خۆی بە ناچار ئەزانێت کە کۆتاییەك بۆ ئەم پرۆسەیە دابنێت، چونکە سەرئەنجام ئەو، پێویستە فەلسەفەکەی، بە شێوەیەك لە شێوەکان، کۆتایی پێ بهێنێت. ئەو ئەتوانێت لە "لۆژیك"دا، لەو کۆتاییە سەرەتایەکی نوێ دەستپێبکات، چونکە خاڵی کۆتایی، یانی بیرۆکەی ڕەها_ کە تەنها لەبەرئەوە ڕەهایە، چونکە ئەو هەرگیز ناتوانێت شتێکی لەبارەوە بڵێت_ لەوێدا خۆی "دەگوازێتەوە" (یانی ئەگۆڕێت) بۆ سرووشت، پاشان لە شێوەی ڕۆح_ یانی بیر و مێژوو_ دووبارە ئەگەڕێتە بۆ خۆی. بەڵام لە کۆتایی هەر فەلسەفەیەکدا، بۆ گەڕانەوەیەکی لەم چەشنە بۆ خاڵی لێوەهەستان، تەنها یەك ڕێگا ئەمێنێتەوە، ئەویش ئەوەیە کە پێویستە کۆتایی مێژوو بەم شێوەیە وێنا بکات: مرۆڤایەتیی، بە تەواویی، دەستی بە زانینی بیرۆکەی ڕەها ئەگات و ڕایدەگەیەنێت کە زانینی

[5] "Respective" (وەرگێڕ).

ئەم بیرۆکەی ڕەهایە، لە لایەن فەلسەفەی هیگڵەوە بەدەستهاتووە. بەڵام ئەمە مانای ئەوەیە کە هەموو ناوەڕۆکێکی وشکەڵاتووی سیستەمی هیگڵ وەکوو ڕاستییەکی ڕەها ڕابگەیەنین، کە ئەمەش ناکۆکە لەگەڵ شێوازە دیالێکتیکییەکەی خۆی، کە هەموو شتێکی وشکەڵاتوو وێران ئەکات. ئەمە یانی، خنکاندنی لایەنی شۆڕشگێڕیی لەژێر فشاری لایەنی لەڕادەبەدەر هەڵاوساوی کۆنەپارێزانە، نەك لە مەیدانی زانینی فەلسەفی بە تەنها، بەڵکوو لە بواری پراتیکی مێژووییشدایە. مرۆڤایەتی کە بەهۆی هیگڵەوە بە بیرۆکەی ڕەها گەییشت، پێویستە لە مەیدانی پراتیکیشدا تا ئەو ئاستە بچێتە پێش کە بتوانێت، گۆڕینی ئەم بیرۆکەی ڕەهایە بۆ واقیعەت، فەراهەم بکات. بەم پێیە، بیرۆکەی ڕەها پێویستی نەئەکرد بۆ هاوچەرخەکانی، خواستی سیاسی زۆر مەزن پێشکەش بکات. لەبەر ئەم هۆیە، ئێمە لە کۆتایی "فەلسەفەی مافەکان"دا ئەوەمان بۆ دەرئەکەوێ کە پێویستە بیرۆکەی ڕەها لەژێر سایەی پاشایەتیی پایەپایەییدا، کە فریدریك ویلهیلمی سێیەم، پەیمانی بە دەستوپێوەندەکانی ئەدا و پێی لەسەر دائەگرت، بەڵام بەجێی نەئەگەیاند، بەئەنجام بگات، یانی لەژێر سایەی دەسەڵاتی چینە دەسەڵاتدارەکان، دەسەڵاتی ناڕاستەوخۆی سنووردار، مامناوەندیی، کە لەگەڵ پەیوەندییەکانی وردەبۆرژوازی ئەودەمەی ئەڵمان ڕێکدێتەوە. هەروەها هەوڵئەدرێت کە ناڕاستەوخۆ، پێویستیبوونی چینە نەجیبزادەکانمان بۆ بسەلمێنن.

بەهەمان شێوە، تەنها پێویستییە دەروونییەکانی سیستەمە، بە ڕادەی پێویست، ئەوە ڕۆشن ئەکاتەوە کە بۆچی شێوازێکی بیرکردنەوەی لەڕادەبەدەر شۆڕشگێڕانە، بە ئەنجامگیرییەکی سیاسیی زۆر ئاشتیانە ئەگات. بەڵام شێوەی تایبەتی ئەم ئەنجامگیرییە بێگومان، ئەگەڕێتەوە بۆئەوەی کە هیگڵ ئەڵمانی بووە و وەکوو گۆتەی هاوچەرخی، بە ڕادەیەکی بەرچاو، کورتبینی

وردەبۆرژوازی بەسەردا زاڵبووە. گۆتەش هەروەکوو هیگڵ، هەریەکەیان لە مەیدانی خۆی، بە تەواوی مانا، زیۆسی ئۆلۆمپی (4) واقیعی بوون، بەڵام نە یەکەمیان و نە دووەمیان، نەیانتوانی بە تەواوی، خۆیان لە کورتبینی وردەبۆرژوازی ئەڵمانی ڕزگار بکەن.

بەڵام ئەمە ڕێگەی لەوە نەگرت کە سیستەمی هیگڵ، مەیدانگەلێك بگرێتەوە، بە بەراورد لە تەك تەواوی سیستەمەکانی پێشینی خۆی، گەلێك فراوانتربێت و لەم مەیدانەدا، سەروەتێکی فکری وەها بەدەستبهێنێ کە، هەتاوەکوو ئێستاش سەرمان لێی سووڕبمێنێ. هیگڵ لە فینۆمینۆلۆژی ڕوح (کە ئەکرێت لەگەڵ زانستی کۆرپەلەناسی و کاهیںناسی ڕوح بەرابەر دابنرێت، پەرەسەندنی هەستی فەردیی لە قۆناغە جیاجیاکانیدا، بە کورتکراوەی ئەو قۆناغانە دەچوێنرێت کە لە ڕووی مێژووییەوە هەستی مرۆیی پیایدا تێپەڕیوە.)، لە لۆژیك، لە فەلسەفەی سرووشت، لە فەلسەفەی ڕوح کە لە لقە مێژووییە فراوانەکانیدا، یانی فەلسەفەی مێژوو، ماف، ئایین، مێژووی فەلسەفە و جوانناسیی و ...هتد. ڕۆشنکراوەتەوە،_ هیگڵ هەوڵئەدات، لە هەر مەیدانێك لەو مەیدانە مێژووییە جۆراوجۆرانەدا، ئەو هێڵی پەرەسەندنە کە لەنێو ئەو مەیدانەوە گوزەرئەکات، بدۆزێتەوە و دەسنیشانی بکات. وە لەبەرئەوەی هیگڵ نەك هەر بلیمەتێکی داهێنەر، بەڵکوو زۆر دانا و خاوەن زانیاری و زانستێکی زۆر فراوان بوو، هەربۆیە کارەکانی ئەو، لە هەر شوێنێك کە پێی هەستابێت، سەردەمێکی بە تەواوی هێناوەتەکایەوە. ئەوەش بۆخۆی ڕۆشنە کە پێویستییەکانی "سیستەم"، لە زۆر لایەنەوە ناچاری کردووە کە لێرەدا پەنا بۆ داڕشتنی دروستکراو بەرێت، کە تا ئێستاش نەیارە بێئابڕووەکانی، لەو بارەیەوە لەڕادەبەدەر هاتووهاواریانە. ئەگەر کەسێك بێهوودە خۆی بە تەماشاکردنی ئەو داڕشتنانەوە خەریك نەکات و بچێتە

قوڵایی ئەو تەلارە مەزنەوە، گەنجینەیەکی یەکجار زۆری بەرچاوئەکەوێت، کە هەتاوەکوو ئێستا بەهای خۆی بە تەواوی پاراستووە. بەلای گشت فەیلەسوفەکانەوە، شتێك کە لەنێودەچێت "سیستەم"ە، ئەمەش چونکە سیستەمەکان لە پێویستیی ڕۆحی مرۆییەوە کە لەناوناچێت، یانی پێویستی زاڵبوون بەسەر تێکڕای ناکۆکییەکان، سەرچاوەی گرتووە. بەڵام ئەگەر بە یەکجاریی، ناکۆکییەکان گشت لابران، ئەوا ئێمە بە حەقیقەتی بەناو ڕەها ئەگەین و مێژووی جیهان کۆتایی پێ دێت، بەڵام لە هەمان کاتدا پێویستە لەسەری کە بەردەوام بێت، تەنانەت ئەگەر کارێکیش نەمابێتەوە بۆئەوەی ئەنجامی بدات. بەوجۆرە ناکۆکییەکی تازە سەرهەڵئەدات، ناکۆکییەك کە توانای چارکردنی نییە. چاوەڕوانییەك کە لە فەلسەفە ئەکرێ، کە بێت هەموو ناکۆکییەکان چارەسەر بکات، وەك ئەوەیە، داوا لە فەیلەسوفێك بکرێت کارێك ئەنجام بدات، کە تەنها، تێکڕای مرۆڤایەتیی، لە ڕەوتی پەرەسەندنی ڕوولەپێشی خۆیدا، ئەتوانێت ئەنجامی بدات. کاتێك کە پەی بەم خاڵە ئەبەین_ کە ئێمە لەوەدا، لە هەر کەسێکی کە زیاتر، قەرزاربارى هیگڵین_ سەردەمی هەرجۆرە فەلسەفەیەك، بە مانا کۆنەکەی ئەم وشەیە، کۆتایی پێ دێت. ئێمە "حەقیقەتی ڕەها" کە لە ڕووی پرانسیپەوە هیچ کەسێك بە تەنها، لەم ڕێگایەدا، ناتوانێت دەستی پێ بگات، بەجێئەهێڵین، وە لەبریی ئەوە، لەڕێگەی زانستە جێکەوتەکان و بەگشتیکردنی ئەنجامگیرییەکانیان بەهۆی دیدگای دیالێکتیکییەوە، بکەوینە شوێن حەقیقەتی ڕێژەیی، کە دەکرێ دەستمان پێی ڕابگات. فەلسەفە بە شێوەیەکی گشتیی، لەگەڵ هیگڵ کۆتایی پێ دیت، چونکە لەلایەکەوە، ڕێبازەکەی هیگڵ بەرئەنجامێکی مەزنە، لە گشت ئەو پەرەسەندنانەی کە لە ڕابردوودا فەلسەفە بە خۆیەوە بینیویەتی، وە لەلایەکی ترەوە، خودی هیگڵ ئەگەرچی بێئاگایانە بووە،

ڕێگەیەکمان نیشانئەدات کە لە تەنگەبەرییە پڕ پێچ و پەناکانی سیستەمەکان بێینەدەر و ڕووەو مەعریفەی واقیعیی جێکەوتووی جیهان هەنگاوبنێین.
دژوارییەك لەوەدا نییە مرۆڤ درك بەوە بکات کە, سیستەمی هیگڵ لە ژینگەی ئەڵمانیای ئالوودەبوو بە فەلسەفە, ئەبێت چ کاریگەرییەکی مەزنی هەبێت. ئەوە مارشێکی سەرکەوتوو بوو کە دەیان ساڵی خایاند و هەرگیز, بە مەرگی هیگڵ کۆتایی نەهات. بەڵکوو بە پێچەوانەوە, دەسەڵاتی ڕەهای "هیگڵیزم", بەتایبەت لە ساڵەکانی نێوان 1830 بۆ 1840, گەییشتە ئەوپەڕی, تەنانەت دوژمنەکانیشی کەم تا زۆر دانیان پێدا ئەهێنا. لەو ساڵانەدا بەتایبەت, بە شێوەیەکی ئاگایانە وەیان بێئاگایانە, تیۆرییەکانی هیگل بە شێوەیەکی فراوان لە زانستە جۆراوجۆرەکاندا بەکار ئەهێنرا, تەنانەت بووە هەوێنی بڵاوکراوە سادەکان و چاپکراوەکانی ڕۆژیش کە "ڕۆشنبیران" ی مامناوەندی, کردبوویانە سەرچاوەی زەخیرەی تێڕوانینەکانیان. بەڵام ئەم سەرکەوتنە لە تەواوی مەیدانەکان, جگە لە سەرەتایەك بۆ جەنگی ناوخۆیی, شتێکی تر نەبوو.
تیۆری هیگڵ بە شێوەیەکی گشتیی, هەروەکوو بینیمان, مەیدانێکی فراوانی بۆ تیۆرەکانی پراتیکی حیزبیی زۆر لێکجیاواز بەجێهێشت. بەڵام لە زیندەگی تیۆری ئەو دەمەی ئەڵمانیا, لە پێش هەر شتێکی دی, دوو شت جێبایەخی پراتیك بوو: ئاین و سیاسەت. هەر کەسێك زیاتر نرخی بۆ سیستەمەکەی هیگڵ دانا, ئەوا لە هەریەکە لەو دوو مەیدانە ئەشێ, تارادەیەکی زۆر, کۆنەپارێز بێت. بەڵام ئەو کەسەی میتۆدی دیالێکتیك بە شتێکی سەرەکیی دائەنێ, ئەشێ چ لە سیاسەت چ لە ئایین, بکەوێتە نێو توندڕەوترین ئۆپۆزیسیۆنەوە.خودی هیگڵ, سەرباری لە ئارادابوونی چەخماخەی زۆری تووڕەیی شۆڕشگێڕانە لە دانراوەکانیدا, بە شێوەیەکی گشتی, مەیلی بۆ لایەنە

کۆنەپارێزەکە هەیە: سیستەمەکەی هیگڵ, گەلێك زیاتر لە میتۆدەکەی "کاری فیکریی سەنگین" ی بەسەر هیگڵدا سەپاندووە. نزیك بە کۆتایی سییەکان, قوتابخانەی هیگڵیی گەلێك ڕۆشنتر لە پێشا, پارچەپارچەبوونی لێ دەرکەوت. ئەوانەی کە پێیان دەگوترا هیگڵییە لاوەکان- باڵی چەپ – وەردەووردە لە تێکۆشانیان لە دژی پیەتیستە ئەرتەدۆکسەکان (5) و کۆنەپەرستانی فیۆدال, دەستیان لە هەڵوێستی فەلسەفیی خۆبەزلزانانە لە بەرامبەر مەسەلە گەرمەکانی ڕۆژ, ئەو هەڵوێستەی کە لە سۆنگەی ئەوەوە, لە لایەن دەوڵەتەوە ڕێگە بە تیۆرییەکەیان درابوو, تەنانەت پارێزگارییان لێ دەکرا, دەستئەکێشنەوە. کاتێك کە لە ساڵی 1840 ڕیاکاریی ئەرتەدۆکسی و کۆنەپەرستیی فیۆداڵی سەرکوتگەر لە کەسایەتیی فریدریك ویلهیلمی چوارەمدا گەییشتە سەر تەختی پاشایەتیی, وای پێویست ئەکرد کە, لایەنگریی بۆ ئەم حیزب وەیان ئەوی تر, بە ئاشکرا و بە دەنگی بڵند ڕابگەیەنرێ. جەنگین هەروەکوو پێشا, بە چەکی فەلسەفیی بە ئەنجام ئەگات, بەڵام ئەم جارەیان, لە پێناوی ئامانجی ڕووتی فەلسەفییدا نییە. قسەوباسەکان ڕاستەوخۆ دەربارەی تێکشکاندنی ئایینی میراتیی و ئەو دەوڵەتەی لە ئارادایە, بوون. ئەگەر دوائامانجە کردارەکییەکان لە "Deutsche Jahrbücher" (دۆیتشە یاربیوخێر) (6), زۆرجار لە ژێر پەردەی فەلسەفیدا خۆی نمایش ئەکرد, ئەوا لەبریی ئەوە, ئامۆژگاریی هیگڵییە لاوەکان لە "Rheinische Zeitung" (ڕاینیشە تزایتونگ) (7) لە ساڵی 1842دا, ڕاستەوخۆ فەلسەفەی بۆرژوا ڕادیکاڵی پەرەگرتوو بوو, ئەو پەردە فەلسەفیەش کە خۆیان لێوە پێچابوو, تەنها بۆ چاوبەستەکێی سانسۆرچییان بوو.

بەڵام ڕێگای سیاسەت لەو دەمەدا زۆر سەخت بوو, بۆیە خەباتی سەرەکی ڕووی لە ئایین بوو. خەبات لە دژی ئایینیش لەو دەمەدا, بەتایبەت لە ساڵی 1840 ەوە, بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ خەباتێکی سیاسی بوو. پەڕاوەکەی شتراوس بەناوی "ژیانی مەسیح" کە لە ساڵی 1835دا بڵاوکرایەوە, یەکەمین تەکانێك بوو لەوبارەوە. پاشان برۆنۆ باوێر لە دژی تیۆری پەیدابوونی ئەفسانەکانی ئینجیل, کە لەو پەڕاوەدا باسکراوە, وەستایەوە و هەوڵی دا ئەوە بسەلمێنێ کە, ژمارەیەکی زۆری چیرۆکەکانی ئینجیل, لە لایەن خودی دانەرانی ئینجیلەکانەوە دروستکراوون. مشتومڕی نێوان شتراوس و باوێر لە شێوەی خەباتی فەلسەفی, لە نێوان "خودئاگایی" و "جەوهەر"دا خۆی بینییەوە. مەسەلەی چۆنیەتیی پەیدابوونی چیرۆکەکانی ئینجیل سەبارەت بە موعجیزە, یانی, ئایا ئەم چیرۆکانە لە ڕێگای دروستکردنی ئەفسانە و بەشێوەیەکی نائاگایانە بەپێی نەریتێك کە باوبووە, لە دەروونی کۆمۆنەکانەوە سەریانهەڵداوە, وەیان دانەرانی ئینجیلەکان دایانهێناوون, مەسەلەی مەعریفەی بەرەو ئەوە پەلکێش کرد کە: هێزی بزوێنەری سەرەکیی مێژووی جیهان کامەیە, "جەوهەر"ە وەیان"هەست". لە کۆتاییدا شتیرنەر پەیدابوو, کە پەیامبەری ئەنارشیزمی هاوچەرخە_ کە باکۆنین زۆر شتی لەوەوە وەرگرتووە_ و بە هێنانەمەیدانی "تاقانە" ی خاوەن سەروەریی خۆی, "هەست"ی خاوەن سەروەریی تێپەڕاند (8).

ئێمە لێرەدا درێژە بەو لایەنە لە ڕەوتی شیبوونەوەی قوتابخانەی هیگڵیی نادەین. ئەوەی زیاتر بۆ ئێمە گرنگە ئەوەیە کە: پێویستییە کردارەکییەکانی تێکۆشان لە دژی ئایینی جێکەوتە, پاڵی بە ژمارەیەکی زۆری ئەو هیگڵییانەی کە خاوەن باوەڕێکی زۆر پتەو بوون, نا, کە بەرەو ماتریالیزمی ئینگلیزی و فەرەنسی بڕۆن. لەو دەمەوە ئەوانە, کەوتنە نێو بەربەرەکانیکردنی

سیستەمی قوتابخانەکەی خۆیانەوە. لەکاتێکدا سروشت بە لای ماتریالیزمەوە تاکە مەسەلەی واقیعییە, لە سیستەمی هیگڵدا, بێجگە لە "گواستنەوە" ی بیرۆکەی ڕەها یانی پاشەکشەی بیرۆکەیە, بە هەرحاڵ, بیرکردنەوە و بەرهەمی بیرکردنەوەش, یانی بیرۆکە, لەم سیستەمەدا شتی یەکەمە و سرووشت کە لێیانەوە وەدەرهاتووە, تەنها بەخێری ئەوەی کە بیرۆکە تا ئەو شوێنە پاشەکشەی کردووە, بوونی هەیە. هیگڵییە لاوەکان, لە نێو ئەم ناکۆکیانەدا, بە شێوەی جۆراوجۆر سەرگەردان بوون.

لەو کاتەدا دانراوەکەی فۆیرباخ بەناوی "کرۆکی مەسیحییەت" (9) بڵاوکرایەوە, بە یەك پیاکێشان ئەو ناکۆکییەی لەناوبرد و سەرکەوتنی ماتریالیزمی, سەرلەنوێ و ڕاشکاوانە ڕاگەیاند. سروشت سەربەخۆ لە هەر فەلسەفەیەك بوونی هەیە. سروشت ئەو بناغەیەیە کە ئێمەی مرۆڤ خۆمان بەرهەمی ئەوین و لەسەر ئەو بناغەیە نەشونمامان کردووە. لە دەرەوەی سرووشت و مرۆڤ شتێك نییە, هەرچی ئەو زیندەورانەی ئاسمانە کە لە خەیاڵی ئایینیی ئێمەوە لەدایك بوونە, جگە لە ڕەنگدانەوەی خەیاڵیی خودی بوونی خۆمان شتێکی تر نییە. بەو شێوەیە تەلیسمەکە وردووخاش کرا, "سیستەم"ەکە تێکدرا و خرایە لاوە, ناکۆکییەکەش, تەنها بە دۆزینەوەی ئەو واقیعە سادەیەی کە, ئەم ناکۆکییە جگە لەوەی لە خەیاڵی ئێمەدایە بوونێکی تری نییە, چارەسەر بوو. پێویستە مرۆڤ کاریگەریی ڕزگاریبەخشی ئەم پەڕاوە هەستپێبکات, تاوەکوو بیرۆکەیەکی لەو جۆرە بەدەستبهێنێ. شۆڕشەوق و وروژانەکە هەموو لایەکی گرتەوە: هەمووومان یەکسەر بووینە فۆیرباخیی. مرۆڤ دەتوانێت بە خوێندنەوەی "خێزانی پیرۆز" بۆی دەربکەوێ, کە مارکس سەرباری هەر تێبینییەکی ڕەخنەگرانەی, بە چ

شۆڕشەوقێکەوە پێشوازیی لەم تیۆرە نوێیە کرد و تا چ ڕادەیەك کاری تێی کرد.

تەنانەت کەموکوڕییەکیش کە لە پەڕاوەکەی فۆێرباخدا هەبوو, لەو دەمەدا, کاریگەریی فۆێرباخی بەهێز ئەکرد. شێوازی ئەدەبیی فۆێرباخ, کە لە هەندێك شوێن درووستکراو بوو, خوێنەرێکی زۆری بۆخۆی بەکێش ئەکرد, بە هەر حاڵ ئەمە, لەپاش ساڵانێکی دورودرێژی باڵادەستیی هیگڵیزمی موجەڕەد و تەماویی, سروەیەکی ڕەوانبەخش بوو. پێویستە هەمان شت, لەسەر بەخوداوەندکردنی خۆشەویستی بە شێوەیەکی لەڕادەبەدەر, بڵێین. ئەگەر ئەم بەخوداوەندکردنە پاساوێکیشی نەبێت, ئەکرێ ئەوە بکرێتە بیانوو کە, ئەمە وەك پەرچەکردارێك لە دژی زەبروزەنگ و دەسەڵاتی "بیرکرنەوەی پەتیی", کە بە هیچ کلۆجێك, توانای بەرگەگرتنی نەئەکرا, پیشان بدرێت. بەڵام ئەبێ ئەوەمان لە یاد نەچێ کە, "سۆسیالیزمی ڕاستەقینە" بە تەواویی, خۆی بەو دوو لایەنە لاوازەی دیدگای فۆێرباخەوە هەڵواسی, ئەو "سۆسیالیزم"ەی کە لە 1844ەوە لە ئەڵمانیا, هەروەکوو پەتایەك لە ناوەندی "ڕۆشنبیران"دا تەشەنەی کرد, ئەو "سۆسیالیزم"ەی کە تیایدا, ڕستەی ئەدەبی, جێگەی لێکۆڵینەوەی زانستیی و ڕزگارکردنی مرۆڤایەتیی بە هۆی "خۆشەویستیی", جێگەی ڕزگارکردنی پرۆلیتاریا لە ڕێگای ئاڵوگۆڕی ئابووری بەرهەمهێنانی, دەگرتەوە. بە کورتییەکەی بڵێین, نوقمی بێزراوترین جۆرەکانی گوفتاری ئەدەبی و چەنەبازیی سۆزی خۆشەویستی ببوو. بەڕێز کارڵ گرون نوێنەرێکی نموونەیی ئەم ڕەوتە بوو.

پێویستە ئەوەشمان لەبیرنەچێ کە قوتابخانەی هیگڵیی هەڵوەشایەوە, بەڵام ڕەخنەگرتن لە فەلسەفەی هیگڵی هێشتا, سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا. شتراوس و باوێر هەریەکەیان لایەنێك لە لایەنەکانییان بەدەستەوە گرتبوو,

کە بەوێنەی چەکی پلمیك لە دژی یەکتر بەکاریان دەبرد. فۆێرباخ سیستەمەکەی تێکشکاند و بە سانایی خستییە پەراوێزەوە. بەڵام ڕاگەیاندنی ئەوەی کە ئەم فەلسەفەیە, فەلسەفەیەکی هەڵەیە, مانای ئەوە نییە کە ئیتر بەسەریدا زاڵبوویتە. ئەوەش مەحاڵە کە تەنها بە هۆی گوێنەدانەوە, کارێکی ئەوەندە مەزن, وەکوو فەلسەفەی هیگڵی, کە لە پەرەسەندنی ڕوحیی میللەتێکدا, کاریگەرییەکی گەورەی داناوە, بخرێتە کەنارەوە. پێویستە فەلسەفەی هیگڵیی, بە مانای تایبەتیی خۆی "بڵند" بکرێتەوە, یانی ئەرکی ڕەخنەیە کە شێوەکەی تێکبشکێنێ و ناوەڕۆکێکی تازەش کە ئەو بەدەستیهێناوە, ڕزگار بکات. دواتر ئەبینین کە ئەم مەسەلەیە بە چ شێوەیەك چارەسەر کراوە.

بەڵام لەم نێوەدا, شۆڕشی 1848, ڕێك بە هەمان بێپەروایيەك کە چۆن فۆێرباخ هیگڵی خستە کەنارەوە, گشت جۆرە فەلسەفەیەکی خستە کەنارەوە. لە هەمان کاتدا, خودی فۆێرباخیشی خستە دواوە.

★

کۆتایی بەشی یەکەم

تێبینییەکــــــان

1. "تۆفان و هێرش", بزووتنەوەیەکی وێژەیی کۆمەڵایەتیی بۆرژوازیی ئەڵمانی, لە ساڵەکانی 70- 80ی سەدەی هەژدەیەم بوو. ئەم بزووتنەوەیە وەکوو ڕابوونێکی وێژەیی ڕەسەن کە نوسەرە لاوەکانی ئەڵمانیا لە دژی نیزامی فیۆداڵی ستەمکار پێ هەستان, دەرکەوت.
2. "نۆیێ تزایت" "Die Neue Zeit" (سەردەمی نوێ), گۆڤارێکی تیۆریی سۆسیال دیموکراتەکانی ئەڵمانیا بوو, لە ساڵەکانی 1883- 1923 لە شتوتگارت دەرئەکرا. لە 1885- 1895 "Die Neue Zeit" هەندێك وتاری ئەنگڵسی بڵاو ئەکردەوە. ئەنگڵس بە ئامۆژگارییەکانی, کۆمەکی زۆری بە دەستەی دەرهێنەری گۆڤارەکە ئەکرد و هەرکاتێك لە مارکسیزم لایان بدایە, بە توندی ڕەخنەی لێ ئەگرتن. لە سەرەتای نیوەی دووەمی نەوەتەکان, لە پاش مەرگی ئەنگڵس, ئەم گۆڤارە بە بەردەوامی وتاری لادەرانی بڵاو ئەکردەوە.
3. مەبەستی ئەنگڵس تێبینییەکانی "هاینە"یە دەربارەی "شۆڕشە فەلسەفییەکانی ئەڵمانیا" کە لە وتارەکانی ساڵی 1833, لە ژێر ناوی "دەربارەی مێژووی ئاین و فەلسەفە لە ئەڵمانیا" باس کراوە.
4. "زیۆس", بەهێزترین خودای ئۆلۆمپییە بەپێی ئەفسانەی کۆنی یۆنانی.
5. پییەتیست, لایەنگرانی ڕەوتی ئایینیی لە کڵێسەی لۆتەریی کە لە نێو بۆرژوازی سەر ڕاین و لە فیستفالیا بڵاو بوو.
6. "دۆیتشە یاربیوخێر فیور ڤیسینشافت ئوند کونست" "Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst" (ساڵنامەی ئەڵمانی زانست و هونەر), ئۆرگانی هیگڵییە لاوەکان کە لە ساڵی 1841 تا 1843 لە لایەن ا. ڕوگە و ئیشتیرمیر بەڕێوە ئەبرا.
7. "ڕاینیشە تزایتونگ" "Rheinische Zeitung" (ڕۆژنامەی ڕاینی), ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانەی ڕادیکاڵ بوو, لە 1842- 1843 لە کۆلۆنیا دەرئەچوو. لە 15ی ئۆکتۆبەری 1842 هەتا 18ی مارسی 1843 لە لایەن مارکسەوە دەرئەهێنرا.
8. مەبەستی ئەنگڵس پەڕاوەکەی ماکس شتیرنەر (نازناوی "کاسپار شمیدت"ە)ە بە ناونیشانی "تاقانە و خووەکانی", کە لە ساڵی 1845 بڵاوبۆوە.
9. پەڕاوەکەی فۆیرباخ "کرۆکی مەسیحییەت" لە ساڵی 1841 لە لایپزیك بڵاوبۆوە.